

Jak čtou gymnazisté knihy a e-knihy

Martin Fibiger

studies II

ABSTRACT

How Grammar School Students Read Books and E-books

This study deals with the attitude of grammar school students toward books, e-books and reading. It reports the results of surveys, provides an analysis of the received data, and presents conclusions about the findings. The inspirations for the research problem, as well as the methodological solutions to the survey, were drawn from professional books written by Jiří Trávníček *Do We Read? Czech Citizens and Their Attitude to Books* (2008), *Readers and Internauts. Czech Citizens and Their Attitude to Book* (2011), *Overloaded by Books. What we read and buy* (2013) and *Czech Readers' Republic* (2017), which represent contemporary large-scale survey projects of focused on reading habits in the Czech Republic. The survey questioned grammar school students comprising 437 interviewees, out of which 150 were men and 287 women.

The research factors included:

- readers and their stratification, non-readers;
- reading of e-books
- the extent of reading, the frequency of reading, readers' expectations, the purchase of books;
- digital reading, internet, electronic books, reading devices;
- the influence of the environment on readership, home libraries.

KEYWORDS

Reading and e-reading research, students of grammar school, reader, non-reader.

KLÍČOVÁ SLOVA

Výzkum čtení a e-čtení, studenti a studentky gymnázia, čtenář, nečtenář.

Úvod

Příspěvek obsahuje hlavní výsledky a závěry kvantitativního výzkumu čtení a e-čtení studentů a studentek gymnázií České republiky, který proběhl v roce 2016. Šetření navazuje na náš rozsáhlý výzkum vztahu gymnazistů ke knize, čtení a literární výchově uskutečněný v letech 2008 a 2009¹. Výzkumný záměr souvisí i s některými dílčími tématy a cíli aktuálně probíhajícího bruselského mezinárodního projektu s názvem *Evolution of reading in the age of digitisation*², jenž primárně a poměrně komplexně zaměřuje pozornost na e-čtení.

Výzkumný problém, pracovní hypotézy

Šetřením jsme hledali odpověď na obecnou výzkumnou otázku, jací jsou čeští gymnazisté čtenáři ve srovnání s populací České republiky (starší patnácti let). Metodologická východiska nám poskytly zejména odborné knihy Jiřího Trávnicka, představující reprezentativní výzkumy zaměřené na čtení a četbu³ obyvatel České republiky starších patnácti let, *Čteme?* (2008), *Čtenáři a internauti* (2011) a *Překnížkováno* (2014), inspirační zdroje přinesla i Trávnickova kniha o současné české čtenářské kultuře s názvem *Česká čtenářská republika* (2017). Pro komparaci využíváme data z výzkumu, který proběhl v roce 2013.⁴

Naše šetření ověřovalo následující pracovní hypotézy⁵:

- H 1 Gymnazisté přečtou za kalendářní rok v průměru více tištěných knih než obyvatelé České republiky (starší patnácti let).
- H 2 Studentky přečtou za kalendářní rok více tištěných knih než studenti.
- H 3 Gymnazisté upřednostňují knihu tištěnou před e-knihou.
- H 4 Gymnazisté dávají v případě čtení e-knih přednost čtečce před kterýmkoli jiným elektronickým zařízením.
- H 5 Pro chlapce je čtení knih v podobě elektronické přijatelnější než pro dívky.

- 1) Výsledky autorova dříve uskutečněného výzkumu (tematicky obdobného, nicméně rozsáhlejšího) byly představeny v odborné knize *Vztah gymnazistů a vysokoškoláků ke knize, čtení a literární výchově* (FIBIGER 2013).
- 2) Akce E-READ (COST1404) probíhá v letech 2014–2018, více viz <http://ereadcost.eu>.
- 3) V našem výzkumu míníme četbou soubor čtených literárních děl.
- 4) Pro porovnání s výsledky našeho vzorku gymnazistů volíme údaje získané třetím výzkumem čtení na reprezentativním vzorku obyvatel České republiky (starších patnácti let), protože obě tato šetření proběhla zhruba ve stejné době, konkrétně v letech 2016, resp. 2013. (Více TRÁVNÍČEK 2014: 47–49.)
- 5) Hypotézy byly zformulovány na základě našich dosavadních poznatků a závěrů výše uvedené Trávnickovy výzkumné činnosti.

- H 6 Mezi silnějším čtenářstvím a méně častým užíváním internetu je souvislost.
- H 7 Mezi objemem čtení a velikostí domácí knihovny je souvislost.

Výzkumný vzorek

Vzorek šetření tvořilo 437 gymnazistů, z toho 150 chlapců (34 %) a 287 dívek⁶ (66 %). Respondenti, odpovídající věkem mladší části generace, kterou Jiří Trávníček označuje za internetovou či internetovo-facebookovo-youtubovou⁷ (TRÁVNÍČEK 2017: 137), byli v době výzkumu ve věku od 16 do 19 let (průměr činil 17,2) a studovali v deseti gymnáziích (čtyřletých i víceletých) čtyř krajů České republiky.⁸

Strategie získání dat

Jako výzkumný nástroj posloužil dotazník obsahově inspirovaný dotazníky použitými ve výzkumech čtení obyvatel České republiky starších patnácti let, které byly otištěny v knize *Čteme?* (TRÁVNÍČEK 2008: 199–202) a *Čtenáři a internauti* (TRÁVNÍČEK 2011: 187–191). Sestaven a upraven byl s ohledem na výzkumné otázky našeho šetření. Zadávání probíhalo v období od 8. září 2016 do 6. prosince 2016, a to v učebnách jednotlivých gymnázií.

Kategorie čtenáře

Za čtenáře⁹ knih je ve výzkumu považován gymnazista, jenž v dotazníku uvedl, že v průběhu (uplynulého) kalendářního roku přečetl alespoň jednu tištěnou knihu (ať už odbornou, věcnou, anebo beletristickou). Nikoli tedy elektronickou knihu, neboť jsme vycházeli z výsledků aktuálních výzkumů čtení, konkrétně

- 6) V celém vzorku byl takřka dvojnásobný počet dívek než chlapců, v žádné ze sledovaných škol jsme nezaznamenali vyšší počet chlapců než dívek, shoda panovala v teplickém gymnáziu, zato v děčínském bylo dívek osmkrát více.
- 7) Ukazuje se, že v případě dívek roste zájem o Instagram (na úkor Facebooku), proto možná bude třeba v dohledné době označení této generace upravit.
- 8) Ústecký kraj – Ústí nad Labem (Jateční), Děčín, Chomutov, Teplice, Liberecký kraj – Jablonec nad Nisou, Česká Lípa, Jilemnice, Karlovarský kraj – Karlovy Vary, Sokolov, Kraj Vysočina – Havlíčkův Brod.
- 9) Kritérium „alespoň jedna přečtená kniha za uplynulý rok“ je převzato z odborné knihy Jiřího Trávníčka *Čteme?* (TRÁVNÍČEK 2008: 62–63).

předpokladu, že i tato „internetová“ generace nadále preferuje knihy tištěné a její postoj k e-knihám je poměrně zdrženlivý. V rámci dotazování bylo proto pouze zjišťováno, zda respondenti e-knihu již někdy přečetli, či nikoli.

Rozdělení čtenářů podle kvantity čtení bylo převzato z knihy *Čteme?* (TRÁVNÍČEK 2008: 63). Využili jsme možnost širší škály (avšak bez nečtenářů¹⁰), kategorie čtenáře má pět podkategorií – čtenář sporadický (1–6 přečtených knih za kalendářní rok), čtenář pravidelný (7–12), čtenář stálý (13–24), čtenář silný (25–49) a čtenář vášnivý (50 a více).

Interpretace zjištěných dat

- ▶ Mezi zkoumanými gymnazisty bylo 96,6 % čtenářů tištěných knih (92,1 % v roce 2008), což je bezmála o 12 % více než v případě nejmladší generace (15–24 let) vzorku obyvatel České republiky starších patnácti let (v roce 2013). Nečtenářkou byla zhruba každá padesátá dívka, nečtenářem zhruba každý dvacátý chlapec. Genderový rozdíl panuje i v celé české populaci – nečtenářkou každá desátá žena, nečtenářem zhruba každý pátý muž. V případě použití kritéria „alespoň 2 knihy za kalendářní rok“¹¹ by se podíl čtenářů mezi gymnazisty snížil na 92,4 %. Vztah mezi nečtenářstvím gymnazistů a nižším dosaženým vzděláním jejich rodičů nebyl prokázán.
- ▶ Statistické údaje ukazují, že e-knihu někdy přečetl každý druhý chlapec a takřka tři pětiny dívek (celkem 58 % respondentů), poslech audioknihy uvádějí více než tři z pěti chlapců (62,3 %) a méně než tři z pěti dívek (56,9 %).
- ▶ Respondenti přečetli za kalendářní rok průměrně 12 tištěných knih (12,4), pokud nezapočteme nečtenáře, tak 13 knih (12,9). Pohlaví (gender) je podle očekávání proměnná, jež diferencuje – zatímco dívky-čtenářky přečetly knih 14 (13,7), chlapci-čtenáři zaznamenali pouze 11 přečtených (11,2). Obyvatelé České republiky (včetně nečtenářů) přečetli v průměru o jednu více – 13 knih (13,2).
- ▶ Čtenářů sporadických (maximálně jedna přečtená kniha za dva měsíce) je v našem vzorku více než dvě pětiny (43 %), čtenářů pravidelných (ne

10) Jiří Trávníček zařazuje do škály i nečtenáře, proto je v jeho výzkumech širší škála šestičlenná, kdežto v našem případě pětičlenná.

11) Toto kritérium bylo uvedeno v knize *Takoví jsme my – čeští čtenáři* (CHALOUPKA 2002).

více než jedna kniha za měsíc) potom bezmála jedna třetina (30 %). Více než jednu knihu za měsíc přečte jen každý čtvrtý gymnazista. Vzorek české populace vykazuje 40 % sporadických a 20 % pravidelných čtenářů, nečtenářů je 16 %, za silnějšího čtenáře tedy lze pokládat také jen každého čtvrtého.

- ▶ Čtenářů stálých, kteří přečtou jednu knihu či dvě knihy za měsíc, je mezi respondenty bezmála jedna pětina (18 %), dívka více než každá pátá (22 %), chlapec každý jedenáctý (11 %). Silných čtenářů, za něž považujeme respondenty, kteří přečtou alespoň jednu knihu za čtrnáct dní, nacházíme ve vzorku 7 %. Ukázalo se, že klíčovou proměnnou je opět pohlaví (gender) – zatímco mezi velké čtenáře patří téměř každá desátá dívka (9 %), z chlapců jen každý třiatřicátý (3 %).
- ▶ Čtenářů, kteří přečtou minimálně jednu knihu týdně, jsou pouze 3 % (v české populaci 5,6 %). Takovým vášnivým čtenářem mezi gymnazisty je zpravidla sedmnáctiletá studentka, jež čte denně, cestu ke čtení a ke knihám si našla sama, od knih očekává únik do jiného světa, zábavu nebo informace, čte i e-knihy (audioknihy většinou nevyužívá) a internet denně užívá 1 hodinu a 30 minut (tedy o 2 hodiny a 41 minut méně, než činí průměr celého vzorku).
- ▶ Nejvíce gymnazistů čte tištěné knihy několikrát za týden – téměř každý čtvrtý (24 %), genderový rozdíl v tomto případě nepanuje (chlapci 23 %, dívky 24 %). Pohlaví ovšem diferencuje silně ve čtením každodenním či čtení jednou za týden – tomu se věnuje každá sedmá, či osmá dívka, ale jen dvacátý chlapec. Zhruba každý pátý respondent (19 %) v dotazníku zaznamenal čtení jednou za měsíc. Číselné údaje ukazují, že i respondenti vzorku české populace čtou knihy nejčastěji několikrát týdně (21 %).
- ▶ Cestu gymnazistů ke knihám a k jejich čtení ovlivnilo na začátku mnohé, žádný z uvedených důvodů ale nebyl dominantní. Zpravidla si ji podle vlastního vyjádření buď našli sami, anebo se projevil vliv rodinného prostředí (v obou případech jedna třetina respondentů), méně pak školního prostředí (jedna čtvrtina). Prakticky každá třetí dívka si cestu našla sama (35,2 %), výrazný vliv ale mělo i rodinné prostředí (31,7 %), škola bylo v tomto ohledu inspirující jen pro každou pátou (21,6 %). Údaje týkající se chlapců jsou poněkud odlišné – každého třetího nejvíce ovlivnilo buď prostředí školní, konkrétně inspirativní učitel literární výchovy, také školní četba (33,1 %), anebo rodinné, tedy rodiče či domácí knihovna (32,4 %). Obyvatelé České republiky přisuzují největ-

ší vliv rodinnému prostředí (skutečností, že doma bylo hodně knih a na čtení se dbalo).

- ▶ S výrokem „nepotřebuji už knihy v podobě tištěné, dokážu si představit, že bych četl(a) pouze knihy v podobě elektronické“ souhlasil každý pátý chlapec, ale jen každá čtrnáctá dívka. Zatímco chlapci na tvrzení nejčastěji reagovali slovy „spíše nesouhlasím“ (35 % z nich), téměř polovina dívek označila odpověď „zcela nesouhlasím“ (48 % z nich). Částečný nebo naprostý nesouhlas byl vyjádřen téměř čtyřmi z pěti respondentů (78 %), obdobně reagovali respondenti vzorku české populace (74 %). Přibližně každý desátý gymnazista však nedokázal ani souhlasit, ani nesouhlasit.
- ▶ Respondenti zpravidla uvedli, že za čtení považují především čtení tištěných knih – tuto odpověď zaznamenalo devět z deseti dívek a osm z deseti chlapců. Čtení příspěvků na sociálních sítích uvedlo patnáct gymnazistů (3,5 %), čtení elektronických knih pak pouze osm chlapců a dívek (1,9 %).
- ▶ V očekávání od knih¹² se chlapci a dívky liší – chlapci uvedli na prvním místě zábavu (72,5 %), na druhém informace (56,4 %) a na třetím napětí (43,6 %), dívky preferují únik do jiného světa (65,5 %), zábavu (60,9 %) a napětí (46,1 %). Estetický zážitek upřednostňuje každá čtvrtá dívka, ale jen každý osmý chlapec, informace naopak očekávají téměř tři pětiny chlapců, naproti tomu jen třetina dívek. Nejsilnější čtenáři se od ostatních v tomto ohledu neliší – čtou kvůli zábavě, očekávají únik do jiného světa a informace. Každý pětadvacátý respondent celého vzorku (především chlapci, 7 % z nich) ovšem od knih neočekává nic. Tito gymnazisté jsou buď nečtenáři, nebo čtenáři slabí, sporadičtí (průměrně 4 přečtené knihy za kalendářní rok), knihy zpravidla nekupují (průměr činí 1 zakoupená kniha) a jejich domácí knihovny obsahují zhruba jen polovinu knih (123 svazků), než vykazuje celý vzorek.
- ▶ V průběhu kalendářního roku studenti a studentky nakoupili průměrně 7 knih (6,8), včetně těch, kteří nezakoupili žádnou, jen 5 knih (5,3), což je ale téměř dvaapůlkrát více než obyvatelé České republiky (2,3). Nákupní aktivita dívek byla vyšší jen zanedbatelně, zřetelný rozdíl mezi chlapci a dívkami byl však v počtu těch, kteří nezakoupili žádnou knihu

12) Respondenti měli možnost maximálně tří odpovědí.

– bezmála každý třetí student (32,7 %), kdežto takřka každá šestá studentka (17,4 %).

- ▶ V jejich domácí (rodinné) knihovně lze nalézt průměrně 231 svazků (údaj u české populace je vyšší: 250), v případě chlapců knihovny obsahují o 47 knih více (262) než v případě dívek (215). Maximální uvedený počet svazků činil 3000, šest respondentů udalo, že žádná kniha v domácnosti není. Vztah mezi objemem čtení a počtem svazků v domácí knihovně je evidentní, až na jednu výjimku platí, čím větší čtenáři, tím větší domácí knihovny (nečtenář má doma průměrně 118 knih, čtenář sporadický 164, čtenář pravidelný 245, čtenář stálý 237, čtenář silný 348 a čtenář vášnivý 408).
- ▶ Každodenní používání internetu deklarovalo celkem 97,4 % respondentů (pouze jeden chlapec nikoli, zato deset dívek), u nejmladší generace české populace (starší patnácti let) pak 85 %. Gymnazista tráví denně s internetem průměrně 4 hodiny a 11 minut, tedy výrazně více než respondenti vzorku české populace (1 hodina a 19 minut). Chlapci nejčastěji v dotaznících uváděli, že internet používají 2 či 3 hodiny denně (v součtu takřka každý třetí), průměrně pak 3 hodiny a 20 minut, dívky nejvíce zaznamenávaly 6 hodin (dvě z pěti), průměrná doba činí 4 hodiny a 37 minut. V našem výzkumu neplatí, že „čím silnější čtenáři, tím i častější uživatelé internetu“, což je setrvalá tendence v případě vzorků obyvatel České republiky. Gymnazisté-nečtenáři tráví s internetem výrazně více času než činí průměr – 6 hodin a 6 minut denně, naproti tomu nejsilnější čtenáři mezi gymnazisty (25 a více knih za kalendářní rok) uvedli pouze 1 hodinu a 51 minut.
- ▶ V případě „on-line“ generace je příznačné, že mnozí respondenti vlastní více elektronických zařízení použitelných ke čtení – tedy nejen „chytrý“ telefon nebo počítač, ale i tablet, eventuálně čtečku e-knih. Jak chlapci, tak dívky se k vlastnictví zařízení umožňujících číst také elektronické knihy vyjadřovali obdobně – na prvním místě počítače (86 %; 79 %), následují mobilní telefony (71 %; 71 %), poté tablety (29 %; 38 %), nejméně čtečky (11 %; 18 %). Data ale ukazují, že v případě čtení e-knih (faktickém, anebo možném) gymnazisté dávají jednoznačně přednost čtečce (56 % chlapců, 55 % dívek) před jakýmkoli jiným zařízením umožňujícím číst elektronické knihy. Uvedená elektronická zařízení užívají v české populaci (starší patnácti let) nejvíce právě ti nejmladší – tři ze čtyř (ve věku 15–24 let), nejpoužívanějším přístrojem k e-čtení je však osobní počítač.

Závěry

Po interpretaci dat o vybraných zkoumaných jevech přistoupíme ke shrnutí nejdůležitějších výsledků, které porovnáme jak s naším výzkumem čtení gymnazistů z let 2008–2009¹³, tak s tím, co přinesl poslední reprezentativní výzkum čtení populace České republiky starší patnácti let (v roce 2013).

Sumarizujme nyní to, co se výzkumem prokázalo, nebo neprokázalo.

Lze přijmout následující hypotézy (byla prokázána jejich pravdivost):

- H 2 Studentky přečtou za kalendářní rok více knih než studenti.
- H 3 Gymnazisté upřednostňují knihu tištěnou před e-knihou.
- H 4 Gymnazisté dávají v případě čtení e-knih přednost čtečce před kterýmkoli jiným elektronickým zařízením.
- H 5 Pro studenty je čtení knih v podobě elektronické přijatelnější než pro studentky.
- H 6 Mezi silnějším čtenářstvím a méně častým užíváním internetu je souvislost.
- H 7 Mezi objemem čtení a velikostí domácí knihovny je souvislost.

Lze odmítnout následující hypotézu (byla prokázána její nepravdivost):

- H 1 Gymnazisté přečtou za kalendářní rok v průměru více tištěných knih než obyvatelé České republiky (starší patnácti let).

Podle statistických údajů gymnazisté (od kterých se časté čtení vzhledem k zaměření studia očekává) přečetli za kalendářní rok průměrně méně knih než obyvatelé České republiky (starší patnácti let). Ukazuje se, že objem jejich čtení souvisí zejména se školními povinnostmi a jsou to právě studijní povinnosti (díllem však i volnočasové a mediální aktivity), jež stojí proti jejich intenzivnějšímu čtení (preferované literatury).

Úhrnem vzato: gymnazista (našeho vzorku) je zpravidla čtenář, a to sporadický, zvládne tedy maximálně jednu knihu za dva měsíce (při čtení několikrát za týden); od knih očekává zábavu, únik do jiného světa a informace; upřednostňuje knihy tištěné, čte ale i elektronické, v takovém případě dává přednost čtečce; za čtení považuje především čtení tištěných knih.

13) Ve výzkumu čtení gymnazistů chceme pokračovat, výsledky dalších obdobných dotazovacích akcí by mohly umožnit pochopení určitých souvislostí, jednotlivá zjištění naznačit směr vývoje sledovaných jevů.

Tab. I. Porovnání základních údajů (gymnazisté a obyvatelé České republiky)

	gymnazisté r. 2015	obyvatelé ČR r. 2013
čtenáři	97 %	84 %
počet přečtených knih za rok (svazky)	12,4	13,2
každodenní čtení knih	9 %	12 %
počet koupených knih za rok (svazky)	5,3	2,3
domácí knihovny (svazky)	231	250
počet minut denně věnovaných internetu	251	79
každodenní používání internetu	97 %	55 %

Celkové srovnání důležitých údajů ukazuje, že mezi gymnazisty je více čtenářů než v české populaci (starší patnácti let), podle očekávání používají internet obvykle nejen dennodenně, ale v daleko větší míře, naproti tomu obyvatelé České republiky přečtou za kalendářní rok více knih a jsou častěji každodenními čtenáři.

Tab. II. Porovnání základních údajů (gymnazisté)

gymnazisté	r. 2008	r. 2015
počet přečtených knih za kalendářní rok	9,2	12,4
počet minut denně věnovaných internetu	138	251
počet koupených knih za kalendářní rok (svazky)	3,7	5,3
velikost domácí knihovny (svazky)	257	231

Když postavíme vedle sebe zásadnější data získaná v našich výzkumech v letech 2008 a 2015, zjišťujeme, že vzrostl nejen počet přečtených tištěných knih (o 3,2 svazku), ale i počet knih zakoupených (o 1,6 svazku), nejvýrazněji pak čas věnovaný internetu (113 „internetominut“ představuje nárůst o 82 %).

LITERATURA

FIBIGER, Martin

2013 *Vztah gymnazistů a vysokoškoláků ke knize, čtení a literární výchově* (Ústí nad Labem: PF UJEP)

CHALOUPKA, Otakar

2002 *Takoví jsme my – čeští čtenáři* (Praha: Adonai)

TRÁVNÍČEK, Jiří

2008 *Čteme?* (Brno: Host)

2011 *Čtenáři a internauti* (Brno: Host)

2014 *Překnížkováno* (Brno: Host)

2017 *Česká čtenářská republika* (Brno: Host)

PhDr. Martin Fibiger, Ph.D., Martin.Fibiger@ujep.cz, Katedra bohemisticky pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem, Česká republika / Department of Czech Studies, The Faculty of Education, Univerrrsity of Jan Evangelista Purkyně, Ústí nad Labem, Czech Republic

II
⊕
I
P
U
R
T
S